

Joanna KIC-DRGAS

Uniwersytet im. A. Mickiewicza

Senior – (nie)zwykły uczeń w centrum zainteresowania glottodydaktyki

1. Wstęp

W dobie olbrzymich zmian, jakie zachodzą w obrębie dydaktyki nauczania języków obcych, nikogo już nie dziwi coraz młodszy wiek uczniów. Dlaczego więc cały czas tak małe zainteresowanie wzbudzają uczniowie w wieku nieco przekraczającym standardowy. Seniorzy, bo to o nich mowa, stanowią coraz większą część polskiego społeczeństwa, a ich liczba z roku na rok się zwiększa. Co więcej, seniorzy w odpowiedzi na zmieniające się warunki życia coraz częściej decydują się na regularne zajęcia z zakresu nauczania języka obcego organizowane w ramach Uniwersytetów Trzeciego Wieku. Niniejszy artykuł ma na celu zaprezentowanie „glottodydaktycznej” sylwetki (nie)zwykłego ucznia – ucznia-seniora.

2. Współczesny senior – próba charakterystyki

Dostępne źródła nie dają jednoznacznej odpowiedzi na pytanie, kim jest senior bądź w którym momencie zaczyna się dla człowieka okres bycia seniorem. Zwykle nominalnym wyrazem wieku danej osoby jest data widniejąca w dowodzie osobistym. Okazuje się jednak, że ta kategoryzacja nie jest bez wad, a polemizuje z nią między innymi A. Kamiński (1971: 38), wskazując, że życie trzeba dodawać do lat, a nie odwrotnie. To stwierdzenie obrazuje wyraźną indywidualizację procesu starzenia oraz to, że wiek kalendarzowy nie pokrywa się z wiekiem biologicznym (por. A. Leszczyńska-Rejchert 2007: 41). Biorąc zatem pod uwagę jedynie aspekt biologiczno-fizjologiczny może okazać się, że jedna osoba może zostać zaliczona do grupy seniorów w wieku lat 60, a jeszcze inna w wieku lat 70. Otwarta zatem pozostaje kwestia, w którym momencie życia można czy należy nazwać kogoś seniorem.

Ciekawe rozwiązanie uwzględniające indywidualny aspekt procesu starzenia zaproponował P. Laslett (1995), wskazując, że wprawdzie wiek kalendarzowy jest ważny, należy go jednak rozpatrywać w oparciu o indywidualną psychiczną i fizyczną wrażliwość człowieka. W tej analizie ma pomóc określenie warunków życiowych, które także wpływają na ludzki rozwój i proces starzenia. Życie ludzkie można zatem podzielić na cztery okresy, z których trzeci wiąże się z niezależnością, brakiem obciążeń rodzinnych, wysoką sprawnością fizyczną oraz stosunkowo dużą ilością wolnego czasu. Za początek trzeciego okresu zazwyczaj przyjmowano przejście na emeryturę. P. Lasslett (1995) podkreśla jednak wyraźnie, że zdecydowanie ważniejsze jest indywidualne nastawienie i postrzeganie jednostki w tym względzie, zatem może być to indywidualnie wybrany punkt w życiu każdego człowieka, np. usamodzielnienie się dzieci, śmierć partnera. Niemniej jedną z ważniejszych tendencji obserwowanych w dzisiejszym świecie jest wyraźne wydłużanie się trzeciej fazy życia, która stała się dla wielu ludzi właściwym momentem do osiągnięcia samorealizacji (por. W. D. Oswald 2000: 100-117).

Nie bez znaczenia pozostaje w odniesieniu do wieku przeanalizowanie wszystkich czynników, które wpływają w sposób pośredni lub bezpośredni na proces starzenia. Aby zatem zrozumieć potrzeby dzisiejszego seniora, warto przyjrzeć się dokładniej trzem aspektom procesu starzenia się: biologicznemu, psychologicznemu i socjalnemu.

Aspekt biologiczny odgrywał dotychczas najistotniejszą rolę w postrzeganiu seniorów, co wynika choćby z najwidoczniejszych efektów. Upływający czas pozostawia nieubłagane ślady w sferze sprawności fizycznej człowieka, o czym będzie również mowa w dalszej części artykułu, warto jednak zauważyć, że wraz ze spadkiem w jednym obszarze następuje bogacenie innego, w tym przypadku będzie to sfera duchowa człowieka (kairos) (por. K. Uzar 2008: 39). Istnieje wiele teorii wyjaśniających biologiczne starzenie się człowieka. Najczęściej przywoływana jest reguła L. Hayflica (1965) sugerująca istnienie tak zwanego „wewnątrzustrojowego zegara życia”, który warunkuje długość życia poszczególnych gatunków ze względu na ograniczoną ilość podziałów komórkowych. Zmiany biologiczne mają charakter wielopłaszczyznowy i wpływają na funkcjonowanie osób starszych w społeczeństwie, nie pozostają również obojętne na to, jak ludzie starsi przyswajają wiedzę.

Współczesne badania gerontologiczne (H. Thomae 1983, P. Lasslett 1995, M. Baltes 1996) przyczyniły się także do rozpowszechnienia twierdzenia, że obok sfery biologicznej istnieje i wpływa na proces starzenia także sfera psychologiczna (por. M. Dzięgielewska 2007: 168). Trzeci okres życia przynosi wielokrotnie poczucie smutku, rezygnacji i samotności. Wiele osób nie potrafi odnaleźć się w nowej rzeczywistości, a tym bardziej czerpać z niej satysfakcji.

To właśnie własny obraz wykształcony przez lata jest, według H. Thomae (1983: 76), obok przeżytych lat podstawą do określenia ludzkiego wieku. Na ten obraz składa się stan zdrowia, aktywność życiowa oraz cechy osobowe. M. Baltes (1996: 398) podkreśla szczególnie widoczne różnice między seniorami w tym za-

kresie, jednocześnie wskazując, że zmiana warunków życia może przyczynić się do zwiększenia odczuwanej przez osoby starsze satysfakcji z życia i osiągnięcia poczucia samorealizacji. Jedną z dróg prowadzących do tego celu może być własny rozwój, a niezbędne staje się według B. Szatur-Jaworskiej (1999: 46): „przeprowadzenie i uzyskanie przez jednostkę tych zmian, które są konieczne – w danym okresie życia – aby nadal mogła się rozwijać”.

Obszarem rosnącego zainteresowania geragogów jest postrzeganie wieku w aspekcie społecznym (K. Lenz, M. Rudolph, U. Sickendieck 1999). Seniorzy wraz z odejściem z życia zawodowego stopniowo także zaczynają wycofywać się z życia społecznego, a sieć społecznych relacji staje się coraz rzadsza. U. Lehr (1991) zauważa jednak olbrzymie znaczenie kontaktów społecznych w życiu człowieka, które nie pozostają bez wpływu na stan zdrowia i kształtowanie się własnego obrazu siebie osób starszych. Okazuje się zatem, że nie izolacja, narzucana przez dzisiejszy tryb życia, a współlistnienie w społeczeństwie jest podstawą tak zwanej udanej starości.

3. Zmiany związane z wiekiem i ich wpływ na proces uczenia się

Współczesny senior coraz bardziej docenia rolę ustawicznej edukacji jako drogi do samorealizacji, zagospodarowania wolnego czasu czy choćby spotkania w gronie osób o podobnych zainteresowaniach, być może problemach. Niemniej jednak, senior jako uczeń stanowi prawdziwą zagadkę dla współczesnej glottodydaktyki. Brak wiedzy o zmianach psychologiczno-fizjologicznych, brak odpowiednich podręczników czy niesłuszna klasyfikacja seniorów do grupy dorosłych przyczyniają się do porażek edukacyjnych zarówno po stronie ucznia, jak i nauczyciela. Warto zatem zwrócić uwagę na kilka czynników natury fizjologicznej oraz ich wpływ na sposób uczenia się seniorów, aby zrozumieć, dlaczego senior jest tak (nie)zwykłym uczniem i móc właściwie i w pełni wykorzystać jego potencjał.

4. Pamięć a wiek

Proces zapamiętywania odznacza się dużą kompleksowością i można go podzielić na trzy główne etapy: postrzegania, konstrukcji i asymilacji (por. J. Roche 2008: 57).

Za każdy etap odpowiedzialny jest inny typ pamięci; i tak w pierwszym etapie nowe informacje docierają do mózgu w postaci impulsów. Wraz z wiekiem ilość impulsów docierających do organizmu znacznie się zmniejsza, co jest niewątpliwie

wynikiem osłabienia zmysłów (wzroku, słuchu), które odpowiadają za rejestrowanie przychodzących informacji. Wprawdzie działanie pamięci sensorycznej trwa zaledwie ułamki sekund, ale stanowi ono podstawę procesów mających miejsce na dalszych etapach zapamiętywania. Działanie pamięci prymarnej bądź krótkotrwałej nie zostaje znacznie zakłócone z wiekiem, niestety zmniejszona ilość impulsów zewnętrznych wpływa również na efekt końcowy procesu zapamiętywania. A. Hartley (1992: 35) wskazuje, że zdolność koncentracji spada gwałtownie w obliczu nowego zadania, być może także nowych warunków, które dodatkowo wywołują stres i zdenerwowanie. Taki stres może być związany na przykład z rozpoczęciem nauki przez seniora, który odwykł już od sytuacji szkolnej.

Zdolność do „zapisywania” w pamięci bodźców zmniejsza się również, gdy jednorazowo następuje zwiększona liczba oddziaływań. Jest to kolejna wskazówka dla nauczyciela prowadzącego zajęcia z osobami starszymi, aby w rzeczywistości lekcyjnej, kiedy naturalne jest duże nagromadzenie różnego typu bodźców w miarę możliwości te bodźce selekcjonować (A. Berndt 2003b: 140).

Poważne zmiany następują natomiast w obrębie pamięci długotrwałej, inaczej zwanej pamięcią sekundarną, która jest odpowiedzialna za przechowywanie i przetwarzanie bardziej skomplikowanych, wielocłonowych sekwencji informacji. Informacje należące do pasywnej pamięci długotrwałej tworzą tak zwaną „internal encyklopedia” (A. D. Smith, J. L. Earles 1996: 40) i są nieczułe na zmiany wieku. Z kolei procesy dotyczące aktywnej części pamięci długotrwałej, odpowiedzialnej za celowe uczenie się nowych treści ulegają wyraźnemu spowolnieniu, co osoby starsze często odczuwają jako problemy z zapamiętywaniem nowych treści, jak również wolniej następuje odwoływanie się do posiadanej wiedzy.

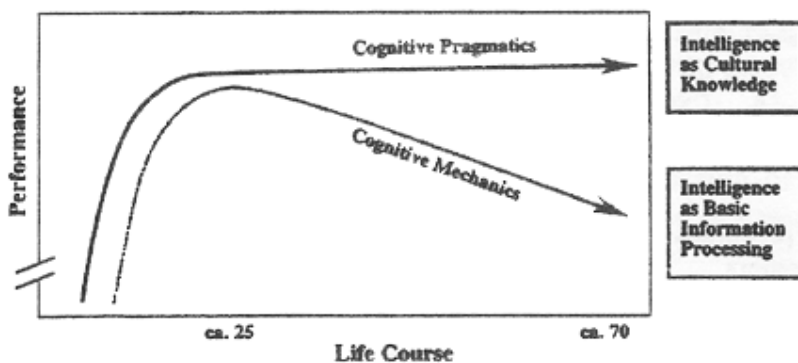
Czy zatem w obliczu takich informacji uczenie się w wieku senioralnym jest niemożliwe?

Wręcz przeciwnie, z pewnością zmiany w procesie zapamiętywania informacji wpływają negatywnie na stan psychiczny samych zainteresowanych, jednakże dzieje się to tak długo, jak długo specyfika uczenia się osoby w wieku senioralnym nie jest brana pod uwagę przez nauczyciela, ewentualnie metodyków przygotowujących właściwie dostosowane do potrzeb seniorów podręczniki. Samoistnie nasuwa się pytanie, jak w takim razie można rozwiązać problem słabszej koncentracji bądź zwolnionego tempa zapamiętywania. Doświadczenia w pracy z osobami starszymi w zakresie nauczania języków obcych dowodzą, że wystarczy zwrócić większą uwagę na płynne przechodzenie między poszczególnymi zadaniami w trakcie zajęć, a więc należy unikać radykalnych zmian. Zadania w trakcie zajęć powinny systematyzować albo kwestie gramatyczne, albo leksykalne. Wprowadzanie na jednych zajęciach nowego materiału z obu zakresów może spotkać się z porażką (M. Mckinnon, S. Acomat 2010: 13).

Nagłe przechodzenie od ćwiczeń słuchowych do ćwiczeń komunikacyjnych może również wywołać niepokój seniorów, dlatego przynajmniej na początku nauki należy tego unikać.

5. Wiek a inteligencja

„Starość może być postrzegana jako współzależność między biologicznymi stratami w organizmie a zyskami wynikającymi z kulturalnego rozwoju” (P. B. Baltes, U. Lindenberger, U. Staudinger 1995: 52). Ten dychotomiczny charakter starości można również zaobserwować w dwudzielnym modelu inteligencji opartym na badaniach R. Cattell i J. Horn (1965). Model ten zakłada współistnienie dwóch komponentów inteligencji: mechanicznego i pragmatycznego. Mechanikę kognitywną można porównać, używając komputerowej metafory do biologiczno-ewolucyjnie skonstruowanego osprzętowania (J. H. Barkow, L. Cosmides, J. Tooby 1992:56). Na poziomie operacyjnym komponent mechaniczny uzależniony jest w dużej mierze od szybkości i dokładności podstawowych procesów przetwarzania informacji, jakości informacji wejściowej (input) oraz pamięci motorycznej i wizualnej, a może wyrażać się w podstawowych procesach kognitywnych, jak porównywanie czy kategoryzacja. Ze względu na duże powiązanie tego komponentu ze sferą neurobiologiczną, w której na skutek starzenia się następują wyraźne zmiany, z upływem czasu jego skuteczność ulega znacznemu obniżeniu, jak widać na wykresie (P. B. Baltes 1997:367ff).

Schemat 1.

5. Dwudzielny model inteligencji wg P. B. Baltesa (1997)

Komponent pragmatyczny może być rozumiany jako swoiste oparte na zmianach kulturowych oprogramowanie, odzwierciedlające faktyczną i proceduralną wiedzę o świecie, a wyrażającego się umiejętnością pisanie i czytania, mówienia, nabywania kwalifikacji zawodowych. W jakim stopniu rozwinię się ten komponent zależy od dwóch czynników: osiągalności różnych możliwości kulturalnego rozwoju oraz ich przełożenia na osobisty rozwój. Drugą kwestią jest jednak wpływ

zmian następujących w obszarze mechanicznym, oraz to, w jak znacznym stopniu mogą one spowodować ograniczenie rozwoju osobistego jednostki (P. B. Baltes 1997:368 i n.). Z obserwacji P. B. Baltesa (1997) wynika, że wprawdzie następują widoczne zmiany w obrębie operacyjnym działania mózgu, jednak obszar proceduralny pozostaje na tym samym poziomie, a nawet można obserwować jego sprawniejsze działanie w indywidualnych przypadkach. *W. D. Oswald, A. Ackermann, F. Fricke* (2007: 56) podkreślają, że w przypadku seniorów nie wolno zapominać o olbrzymim znaczeniu doświadczenia i szeroko pojętej „życiowej mądrości”. Oba komponenty stały się podstawą do podziału inteligencji ludzkiej na płynną i kryształiczną. Pierwsza odpowiedzialna za umiejętność rozwiązywania nowopowstałych problemów na poziomie kognitywnym, druga z kolei umożliwia strategiczne podejście do zdań, łączenie faktów i wyciąganie wniosków (por. P. B. Baltes, U. Lindenberger, U. M. Staudinger 1995: 59 i n.).

Po raz kolejny potwierdza się zatem teza, że seniorzy są pod wieloma względami uczniami niezwykłymi i nie wynika to tylko i wyłącznie z faktu, że ich organizm w wyniku procesu starzenia zaczyna funkcjonować wolniej, ale także, a może przede wszystkim dlatego, że ich wiedza i doświadczenie mogą być dla nauczyciela języka obcego bardzo inspirujące.

6. Wzrok i słuch a wiek

Jedną z najwyraźniejszych oznak starzenia się są zmiany w obrębie widzenia i słuchu. Z wiekiem soczewki tracą elastyczność, a źrenice zmniejszają się (B. Żakowska-Wachełko 2000: 157). Powyższe zmiany powodują, że do oka wpada mniej światła, co wywołuje nieostre widzenie, dodatkowo zmiany we wrażliwości oka na światło wpływają na zmniejszające się z wiekiem postrzeganie kontrastu (por. A. Berndt 2003a: 475).

Słabnąca ostrość widzenia i problemy z rozróżnianiem konturów stają się często przyczyną wycofywania się seniorów z życia towarzyskiego i społecznego. Uwzględnienie zmian wynikających z osłabienia narządów wzroku ma również istotne znaczenie w procesie uczenia się i nauczania osób starszych. Zważając na fakt, że seniorzy uczą się po prostu dlatego, że chcą, a nie dlatego, że ktoś lub coś ich do tego zmusza, zajęcia powinny przynosić im obok zrozumiałego wysiłku intelektualnego, także radość i przyjemność, co wpłynie pozytywnie na ich motywację. Nie stanie się tak jednak, jeśli niewyraźnie nagrana płyta CD lub zbyt szybko mówiący nauczyciel zburzą ich wiarę we własne siły.

Kolejnym ważnym rozdziałem na drodze ku zrozumieniu osób starszych jest problem niedosłyszania lub całkowitej utraty słuchu. Przypadek drugi jest bardziej skomplikowany i wymagałby osobnych rozważań, a z pewnością również specjalistycznych urządzeń. Jeśli natomiast chodzi o kwestię pierwszą uwzględnienie jej

nie tylko w planowaniu zajęć, ale także w ich realizacji, pozwoli z pewnością na zwiększenie efektywności procesu nauczania oraz przełamania bariery lęku przed używaniem języka obcego w sytuacjach komunikacyjnych, w których senior może być nie tylko nadawcą komunikatu, ale także jego odbiorcą, co zarazem implikuje istotę procesu słuchania i rozumienia słyszanych informacji.

A. Wingfield (1999: 205) opisuje proces słuchania jako kombinację dwóch naprzemiennie przebiegających procesów: „bottom-up” i „top-down”. Etap „bottom-up” polega przekształcaniu fizycznych sygnałów w informacje akustyczne, takie jak: słowo, zdanie czy fraza, z kolei faza „top-down” zakłada weryfikację usłyszanego komunikatu na podstawie posiadanych już wcześniej informacji. Oba te procesy ulegają wraz z wiekiem spowolnieniu, co prowadzi do niedosłuchu. Przy fikcyjnie przyjętej 100% słuchu w wieku lat 20, 60-latkowie cierpią z powodu 20% deficytu a w wieku lat 80 deficyt ten może osiągnąć nawet 43% (A. Berndt 2003a: 470).

Powstały niedosłuch jest jednym z powodów panicznego strachu osób starszych przed uczestnictwem w zajęciach z języka obcego (wynik ankiety przeprowadzonej przez autorkę wśród seniorów uczęszczających na zajęcia w ramach Uniwersytetu Trzeciego Wieku w Poznaniu). W wielu przypadkach w nagraniach dołączonych do podręczników używanych na zajęciach dla seniorów pojawiają się szумы i odgłosy w tle, które dodatkowo jeszcze utrudniają seniorom zrozumienie informacji. M. McKinnon i S. Acomat (2010: 15) podkreślają, że słuchanie, obok mówienia, wywołuje u osób starszych największy stres podczas zajęć. Konsekwencją tego jest fakt, że obie sprawności (słuchanie i mówienie) wymagają najwięcej przygotowań poprzedzających samo ćwiczenie. Ważne okazują się nie tylko właściwe ćwiczenia przygotowujące do fazy słuchania, pozwalające na zwrócenie uwagi na materiał leksykalny, ale także samo zaznajomienie z typami ćwiczeń testującymi umiejętność słuchania, jak również zaproponowanie seniorom odpowiednich strategii związanych ze słuchaniem. Zwiększenie koncentracji w trakcie słuchania może nastąpić także poprzez oddziaływanie na kilka zmysłów jednocześnie, np. poprzez wizualizację. Z obserwacji M. McKinnon oraz S. Acomat (2010: 13) wynika, że pokazanie zdjęcia lub obrazka związanego z nagraniem może wpłynąć pozytywnie na wyniki ćwiczenia i zwiększyć zaangażowanie w ćwiczenie osób starszych.

7. Zmiany ontogenetyczne a ich wpływ na uczenie się osób starszych

Zaprezentowane w powyższej części artykułu zmiany ontogenetyczne, wynikające z następujących procesów starzenia, nie są w żadnej mierze przeszkodą w uczeniu się języków obcych, niemniej jednak świadomość tych zmian jest nie-

zwykle ważna zarówno dla ucznia, jak i nauczyciela. Zaawansowany wiek wcale nie musi oznaczać rezygnacji z rozwoju, tym bardziej, że seniorzy dysponują dużą ilością wolnego czasu, jednak dopiero ostatnie kilkanaście lat przyniosło olbrzymie zmiany w sposobie spędzania tego czasu. Dotychczasową bierność nowa generacja seniorów zastępuje aktywnością i to nie tylko w wymiarze fizycznym, ale także intelektualnym. Wiek w odniesieniu do nauczania mimo wielu negatywnych zmian w ludzkim organizmie może być traktowany w kategorii szansy. Bardzo wyraźnie podkreśla to A. Berndt (2003b: 107), która zauważa, że zwiększająca się świadomość człowieka w zakresie własnych możliwości kognitywnych jest wyznacznikiem sukcesu w uczeniu się języka obcego. Jeśli prawdziwym jest założenie, że wszystkie zgromadzone w ludzkim życiu doświadczenia i wiedza wspierają proces uczenia się, okazuje się, że wiek senioralny jest najodpowiedniejszym czasem do podjęcia nauki.

Według A. Ackermann (2008: 345) nowy materiał może sprawiać seniorom trudności, jednak informacje, które odnoszą się do dobrze znanych treści są przez seniorów opanowane równie szybko jak przez młodsze osoby. Osoby starsze korzystają w procesie uczenia się z technik i strategii, stosowanych częściowo w sposób nieświadomy, jednak bardzo skuteczny. Do repertuaru strategii wykorzystywanych w procesie uczenia się przez seniorów należą, między innymi: logiczne łączenie faktów, myślenie przyczynowo-skutkowe oraz najważniejszy czynnik, czyli doświadczenie objawiające się w formie tak zwanej wiedzy o świecie czy życiu, która jednym słowem może być scharakteryzowana jako mądrość życiowa (J. Roche 2008: 37). W praktyce oznacza to - używając parafrazy znanego powiedzenia - „czego Jaś się nauczy, Jan może nauczyć się także, tylko potrzebuje na to trochę więcej czasu” (por. A. Ackermann 2008: 343).

Obok doświadczenia i wiedzy ważną przesłanką w rozważaniach dotyczących seniorów jest także ich motywacja do podjęcia nauki, która znacznie odbiega od motywów, którymi kierują się reprezentanci innych grup wiekowych. Różnice wynikają głównie z faktu, że seniorzy uczą się nie dlatego, że odczuwają presję (egzamin, awans zawodowy), ale dlatego, że chcą. Nauka języka obcego może spełniać u osób starszych zupełnie nową funkcję, jak na przykład realizację marzeń, nawiązanie kontaktów społecznych z rówieśnikami czy też szeroko rozumiany trening umysłowy (A. Berndt 2003b: 148).

Przy analizie motywacji warto również uwzględnić różnice międzykulturowe dotyczące seniorów mieszkających w różnych krajach. Z badań A. Berndt (2003b: 154) wynika, że seniorów we Włoszech do nauki języka skłania chęć i możliwości podróżowania. Jak wynika jednak z ankiet przeprowadzonych przez autorkę artykułu, w Polsce jest to jeden z rzadziej wymienianych powodów podjęcia nauki języka obcego. Problem motywacji jest jednak kwestią bardziej złożoną i omówienie go w sposób szczegółowy nie jest możliwe w niniejszym artykule.

9. Podsumowanie

Seniorzy stanowią już w chwili obecnej bardzo liczną grupę osób uczących się języka obcego. Uwzględniając fakt, że średnia długość życia ludzkiego się cały czas zwiększa, a przyrost naturalny oscyluje w Polsce w okolicach zera, już wkrótce seniorzy mogą okazać się najliczniejszą grupą społeczną. Jednak brak fachowej literatury związanej z tematem i szczegółowych badań przyczynia się do tego, że seniorzy uznawani są w dalszym ciągu za grupę nieznaną, a ich potrzeby w zakresie nauczania języków obcych są jak dotychczas stosunkowo słabo zdiagnozowane.

Wbrew wielu obawom, także ze strony samych seniorów, nauka w trzeciej dekadzie życia nie musi być skazana na porażkę, najważniejsze jest dostrzeżenie szans wynikających z wieku i umiejętne ich wykorzystanie w procesie nauczania. Staje się to jednak możliwe dopiero po bliższym zapoznaniu się ze specyfiką grupy.

Senior okazuje się być uczniem ze wszech miar niezwykłym. Z jednej strony to szerokie doświadczenie, mądrość życiowa, która przełożona na grunt dydaktyki stanowi prawdziwy skarb dla samego seniora, ale także jest prawdziwym wyzwaniem i motywacją zarazem dla nauczyciela. Zajęcia z języka obcego z udziałem osób starszych stają się nie tylko aktem jednostronnej wymiany wiedzy: uczeń-nauczyciel, ale procesem wzajemnego dawania i pozyskiwania, a więc nauczaniem i uczeniem funkcjonującym w obie strony. Z drugiej strony niezwykłość ucznia – seniora to także jego pragnienie samorozwoju i zdobywania nowej wiedzy, mimo trudności oraz konsekwencja w działaniu.

BIBLIOGRAFIA

- ACKERMANN A. (2008), *Memory changes in normal and pathological ageing*, (w:) The Canadian Journal of Psychiatry, June vol. 53, 343-345.
- BALTES M. (1996), *Produktives Leben im Alter: Die vielen Gesichter des Alters – Resümee und Perspektiven für die Zukunft*, (w:) M. Baltes, L. Montada (red.), *Produktives Leben im Alter*. Frankfurt/Main, 393-408.
- BALTES M., L. MONTADA (red.) (1996), *Produktives Leben im Alter*. Frankfurt/Main.
- BAUSCH K., H. CHRIST, H.-J. KRUMM (red.) (2003), *Handbuch Fremdsprachenunterricht*. Tübingen, Basel.
- BALTES P. B. (1997), *On the incomplete architecture of human ontogeny: Selection, optimization, and compensation as foundation of developmental theory*, (w:) *American Psychologist*, 52, 366-380.
- BALTES P. B., U. LINDENBERGER, U. M. STAUDINGER (1995), *Die zwei Gesichter der Intelligenz im Alter*, (w:) *Spektrum der Wissenschaft* 10, 52-61.
- BARKOW J. H., L. COSMIDES, J. TOOBY (red.) (1992), *The adapted mind: Evolutionary psychology and the generation of culture*. New York.
- BECKER S., S. WALLRAVEN, L. VEELKEN (red) (2000), *Handbuch Altenbildung: Theorien und Konzepte für Gegenwart und Zukunft*. Opladen.

- BERNDT A. (2003a), *Erwerb von Fremdsprachen im Seniorenalter*, (w:) K. Bausch, H. Christ, H.-J. Krumm (red.), *Handbuch Fremdsprachenunterricht*. Tübingen, Basel, 470-478.
- BERNDT A. (2003b) *Sprachlernen im Alter. Eine empirische Studie zur Fremdsprachengeragogik*. München.
- CRAIK F. I. M., A. SOLTHOUSE (red.) (1992), *The Handbook of Aging and Cognition*. Hillsdale.
- DUBAS E. (red) (2007), *Uniwersalne problemy andragogiki i geragogiki*. Łódź.
- DZIEGIELEWSKA M. (2007), *Doświadczanie codzienności przez seniorów*, (w:) E. Dubas (red.), *Uniwersalne problemy andragogiki i geragogiki*. Łódź.
- HAYFLICK L. (1965), *The limited in vitro lifetime of human diploid cell strains*, (w:) Experimental Cell Research, 37, 614-636.
- HARTLEY A. A. (1992), *Attention*, (w:) F. I. M. Craik, A. Solthouse (red.), *The handbook of Aging and Cognition*. Hillsdale, 3-50.
- HESS T. M., F. BLANCHARD-FIELDS (red.) (1996), *Social cognition and ageing*. San Diego, London, 17-42.
- KAMIŃSKI A. (1971), *Wychowanie do starości*, (w:) *Zdrowie psychiczne* 1/2, 32-50.
- KUCHCIŃSKA M. (red.) (2008), *Edukacja do i w starości*. Bydgoszcz.
- LASSLETT P (1995), *Das dritte Alter: historische Soziologie des Alterns*. Weinheim.
- LEHR U. (1991), *Psychologie des Alterns*. Heidelberg. Wiesbaden.
- LENZ K., M. RUDOLPH, U. SICKENDIECK (red.) (1999), *Die alternde Gesellschaft. Problemfelder gesellschaftlichen Umgangs mit Altern und Alter*. Dresden.
- LESZCZYŃSKA-REJCHERT A. (2007), *Człowiek starszy i jego wspomaganie – w stronę pedagogiki starości*. Olsztyn.
- McKINNON M., S. ACOMAT (2010), *Senior service*, (w:) English teaching professional 01/2010, 13-16.
- OSWALD W. D. (2000), *Psychologische Alter(n)sypothesen*, (w:) S. Becker, S. Wallraven, L. Veelen (red), *Handbuch Altenbildung: Theorien und Konzepte für Gegenwart und Zukunft*. Opladen, 106-117.
- OSWALD W. D., A. ACKERMANN, F. FRICKE (2007), *Sim A-P-Curriculum*. SimA-Akademie. Nürnberg.
- ROCHE J. (2008), *Fremdspracherwerb, Fremdsprachendidaktik*. Tübingen, Basel.
- SMITH A. D., J. L. EARLES (1996), *Memories changes in normal aging*, (w:) T. M. Hess, F. Blanchard-Fields (red.), *Social cognition and ageing*. San Diego, London, 17- 42.
- SCHWARZ, N., D.C. PARK (red.) (1999), *Cognition, aging, and self-reports*. Philadelphia.
- SZATUR-JAWORSKA B. (1999), *Życie rodzinne ludzi starych w Polsce*, (w:) *Polityka społeczna* 9/1999, 44-57.
- THOMAE H. (1983), *Alternsstile und Altersschicksale. Ein Beitrag zur Differentiellen Gerontologie*. Bern.
- UZAR K. (2008), *Uwarunkowania filozoficzne i teologiczne edukacji „w imię” starości*. (w:) M. Kuchcińska (red.), *Edukacja do i w starości*. Bydgoszcz, 35-43.
- WINGFIELD A. (1999), *Comprehending spoken questions: Effects of cognitive and sensory change in adult aging*, (w:) N. Schwarz, D. C. Park (red.), *Cognition, aging, and self-reports*. Philadelphia, 201-228.
- ŻAKOWSKA-WACHELKO B. (2000), *Zarys medycyny geriatrycznej*. Warszawa.

Senior language learner - an (un)usual student

The aim of the present article is to characterise the senior language learner not only as a new challenge for the modern glottodidactics, but also as its future. Teaching senior learners is currently a developing tendency in foreign language teaching, which results from the growing number of seniors and lengthening of human's life expectancy. Unfortunately, lack of topic-related literature causes general indifference and lack of interest in that (senior) group of learners among foreign language teachers. The first step in changing the situation is to recognize the strengths and weaknesses of the group and to consider them in the foreign language learning process. The article attempts at depicting physiological and mental changes in the organisms of the elder people and their influence on the learning process. The focus of the article is also on the senior motivation to learn foreign languages and their approach to learning generally.